
РЕЦЕНЗИИ

РЭЦЭНЗІІ

REVIEWS

Białoruś w dyskursie naukowym. Lingwistyka, socjologia, politologia / red. R. Kaleta. Warszawa : Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2017. 441 s.

Belarus in a scientific discourse. Linguistics, sociology, political science / ed. R. Kaleta. Warsaw : Department of the Belarusian studies of the Warsaw university, 2017. 441 p.

Рэцэнзуемая кніга выдадзена ў гонар 200-годдзя заснавання Варшаўскага ўніверсітэта (19 лістапада 1816 г.) і 60-годдзя ўтварэння ў ім Інстытута беларускай філалогіі (*Zakład Filologii Białoruskiej*), які ў 1977 г. стаў кафедрай беларускай філалогіі. У 2005 г. у новай назве – кафедра беларусістыкі – быў зафіксаваны яе больш шырокі (чым філалагічны) профіль.

Ва ўступным артыкуле да кнігі доктар Радаслаў Калета (*Radostaw Kaleta*), ад’юнкт, а ў 2014–2016 гг. – намеснік выконваючага абавязкі кіраўніка кафедры беларусістыкі, акрэсліў асноўныя напрамкі даследчыцкай і публікатарскай дзейнасці кафедры. Пачынаючы ад працы прафесара Антаніны Абрэмбскай-Яблонскай (1901–1994) – першага кіраўніка кафедры (1956–1971), – аўтар згадвае найбольш значныя падзеі наступных гадоў, звязаныя з асабістым унёскам у польскую беларусістыку выдатных навукоўцаў. У 1971–1975 гг. кафедру ўзначальвала лінгвіст прафесар Эльжбета Смулкава; у 1975–2004 гг. – прафесар Аляксандр Баршчэўскі, літаратуразнаўца і паэт, вядомы пад імем Алесь Барскі, доктар *honoris causa* Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта; у 2004–2009 гг. – мовавед (русіст і беларусіст) прафесар Мікалай Цімашук; у 2009–2014 гг. – прафесар Ніна Баршчэўская,

лінгвіст і знаўца гісторыі беларускай эміграцыі; у 2014–2016 гг. абавязкі кіраўніка кафедры выконвала літаратуравед Катажына Дрозд.

У 2012–2016 гг. кафедра атрымала грант Міністэрства навукі і вышэйшай адукацыі Польшчы ў рамках праекта «Дзяржаўная праграма развіцця гуманітарыстыкі», а таксама некаторыя іншыя гранты. Гэта спрыяла значнаму пашырэнню даследчыцкай і выдавецкай дзейнасці кафедры. У 2016 г. выйшла трохтомнае выданне пад агульнай назвай «Культурна-моўная спадчына Падляшша», прысвечанае арэалу інтэнсіўнага і працяглага беларуска-польскага ўзаемадзеяння – Падляшшу; удзельнікі праекта – Н. Баршчэўская, М. Цімашук, М. Хаўстовіч, Н. Панасюк. Аб змесце асобных тамоў можна меркаваць па іх назвах: «Сацыялінгвістычнае апісанне рэгіёна ў кантэксце гістарычных абумоўленасцей» (т. 1); «Чалавек. Сям’я. Дом» (т. 2); «Народная творчасць» (т. 3). У шэрагу падтрыманых грантамі праектаў кафедры Р. Калета называе працу прафесара Мікалая Хаўстовіча «Ад шляхты да землеўладальнікаў: генезіс і развіццё этнічна разнародных абшараў Рэчы Паспалітай», распрацоўку доктара Катажыны Дрозд «Посттаталітарны синдром пакаленняў у славянскіх літаратурах Цэнтральнай, Усходняй і Паўднёва-Усходняй Еўропы», некалькі варшаўскіх выданняў на беларускай мове з гісторыі беларускай літаратуры пад рэдакцыяй М. Хаўстовіча.

У 2015 г. на кафедры беларусістыкі была створана лабараторыя дыдактыкі беларускай мовы (кіраўнік – доктар Калета) з адпаведнымі накірункамі даследаванняў і публікацый. Бібліяграфія згаданых кніг і іншых выданняў супрацоўнікаў кафедры беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта

на мове арыгінала і ў поўным выглядзе змешчана ў канцы ўступнага артыкула да рэцэнзуемай кнігі.

Акрамя насычаных прозвішчамі, назвамі і датамі ўводзін Р. Калеты, праца «Беларусь у навуковым дыскурсе» ўключае 8 тэматычных раздзелаў; па іх назвах можна бачыць і шырыню праблематыкі кнігі, і яе выразную лінгвістычную скіраванасць: 1) «Сацыялінгвістыка. Сацыялогія»; 2) «Фанетыка і фаналогія»; 3) «Гісторыя мовы»; 4) «Моўная карціна свету»; 5) «Дыялекталогія»; 6) «Анамастыка»; 7) «Сучасная літаратурная мова»; 8) «Паліталогія». У сукупнасці кніга змяшчае 22 артыкулы, напісаныя аўтарамі з чатырох краін – Польшчы, Беларусі, Украіны і Японіі. Кожная публікацыя пачынаецца з рэзюмэ на дзвюх мовах – на мове артыкула і па-англійску.

Першы і самы вялікі раздзел (ён займае амаль палову кнігі і ўключае 9 асобных тэкстаў) адкрываецца артыкулам знакамітага ў еўрапейскай славістыцы аўтара і славутай у Беларусі асобы – Эльжбеты Смулковай (*Elżbieta Smulkowa*), прафесара і дыпламата. Прафесар Смулкова стаяла ля вытокаў польскай беларусістыкі не толькі ў Варшаўскім універсітэце, але і ў Беластоку, дзе ў 1997–2003 гг. кіравала ўніверсітэцкай кафедрай беларускай культуры. Пасля распаду СССР, у першыя гады постсавецкай Беларусі, Э. Смулкова ў 1991–1995 гг. была спачатку генеральным консулам Польшчы ў Мінску, а потым – першым паслом Рэспублікі Польшча ў Рэспубліцы Беларусь.

У разглядаемай кнізе Э. Смулкова, *nestorka polskiej białorusistyki*, як назваў яе Р. Калета (с. 26), выступае з аналітычным аглядам манаграфіі «Калектыўныя ідэнтычнасці беларусаў» («*Tożsamości zbiorowe Białorusinów*»), напісанай міжнароднай групай даследчыкаў і выдадзенай пад рэдакцыяй і з ўводзінамі прафесара сацыялогіі Рышарда Радзика ў 2012 г. у Люблінскім універсітэце імя Марыі Кюры-Складоўскай. Кніга значная па пачах (больш за 400 старонак немалого фармату), дыскусійная і шмат у чым вострая, палемічная, змяшчае статыстычныя табліцы, прагнозы, а яе аўтары паходзяць не толькі з розных краін, але і з розных кантынентаў. Пазіцыя рэцэнзента – пазбягаць сутычак, быць «над бойкай». Прафесар Смулкова звяртае ўвагу на самае цікавае, новае, спрэчнае і амаль заўсёды паказвае больш шырокія аспекты праблемы, больш узважаныя падыходы, тым самым трымаючы дыстанцыю паміж прэзентацыяй кнігі і палемічнай заангажаванасцю ці аднабаковасцю яе аўтараў.

У раздзеле «Сацыялінгвістыка. Сацыялогія» рэцэнзуемага варшаўскага выдання ёсць яшчэ адзін «метатэкст», і гэта самы вялікі ў кнізе артыкул (с. 133–165). Ён называецца «Погляд на сучасную Беларусь на старонках “*Regard sur l’Est*”», аўтар – доктар Кацярына Вашчыньска (*Katarzyna*

Waszczyńska) з аддзела этнічных і міжкультурных даследаванняў у Інстытуце этналогіі і культурнай антрапалогіі Варшаўскага ўніверсітэта. Як бачна па назве публікацыі, гэта «агляд агляду»: увагу К. Вашчыньскай прыцягнуў французскі часопіс «*Regard sur l’Est*» («Погляд на Усход»), які з 1996 г. пачалі выдаваць маладыя навукоўцы Нацыянальнага інстытута ўсходніх моў і цывілізацый, каб знаходзіць і пашыраць веды аб краінах Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, Расіі, Балканаў і Цэнтральнай Азіі. Часопіс спалучае даследчыцкія і журналісцкія падыходы, імкнецца быць даступным для шырокіх колаў чытачоў, хаця з 2000 г. выходзіць у свет толькі ў электроннай форме.

Беларусь стала тэмай двух нумароў часопіса «*Regard sur l’Est*»: № 11 (1999) і № 67 (2014); апошні выйшаў са спецыяльным падзагалоўкам – «Партрэт Беларусі». У сваім артыкуле К. Вашчыньска акрэслівае тэмы той інфармацыі аб Беларусі, якую падае часопіс, прадстаўляе аўтараў беларускіх матэрыялаў, беларускія крыніцы звестак і стылістычныя рысы беларускіх нумароў: перавага сціслых, кароткіх і разнастайных звестак, прыярытэт дакументалізму над каментарыямі і ацэнкамі, шырокае цытаванне беларускіх першакрыніц.

Так сталася, што ў кнізе «Беларусь у навуковым дыскурсе» ў сацыялінгвістычных даследаваннях польскіх аўтараў у цэнтры ўвагі аказаліся адносіны мовы і рэлігіі. Зрэшты, тэмы «мова і рэлігія» і «мова і культура» ў апошнія дзесяцігоддзі сталі асабліва актуальнымі, бо імклівыя перамены ў сусветным парадку патрабуюць асэнсавання. Эва Галахоўска (*Ewa Golachowska*), прафесар Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук, даследавала гэтыя праблемы ў дачыненні да зрухаў у свядомасці Польшчы і яе суседзяў (кнігі «Мова і культура сельскіх жыхароў, сялян і шляхты, Драгічнай зямлі на Падляшшы» (2006), «Як звяртацца да Госпада Бога? Шматмоўнасць каталікоў у Беларусі на рубяжы XX і XXI стст.» (2012); праца над праектам Польскай акадэміі навук «Канструяванне і дэструкцыя ідэнтычнасці»). У разглядаемай кнізе надрукаваны (па-беларуску) артыкул прафесара Э. Галахоўскай «Каталікі ў Беларусі. Пакаленчыя перамены і іх інтэрпрэтацыі», заснаваны на больш чым 20-гадовых палявых даследаваннях аўтара. Выснова даследчыцы такая: беларускія каталікі сталі менш ужываць польскую мову, што звязана са зменамі ў мадэлі рэлігійнасці: рэлігія адчуваецца і мысліцца ўсё больш незалежнай ад пэўнай мовы. «Рэлігія становіцца свядомым выбарам, а не вынікам нараджэння ў каталіцкай сям’і» (с. 61).

Доктар Ганна Жаброўска (*Hanna Żebrowska*), ад’юнкт Інстытута рускай філалогіі Познаньскага ўніверсітэта, у артыкуле «Моўная сітуацыя

беларускай вёскі на беларуска-літоўска-польскім памежжы» на аснове палявых даследаванняў у Мядзельскім раёне паказвае адносіны да польскай мовы розных узроставак груп. Старэйшае пакаленне яе выкарыстоўвае ў рэлігійнай сферы і падчас камунікацыі з гасцямі з Польшчы. У 2012 г. яшчэ можна было пачуць (ад жанчыны 1930 г. нараджэння), што гэта *с'венты энзык*. Між тым для маладых людзей польская мова – гэта перш за ўсё акно на Захад, а Польшча – краіна шырокіх гаспадарчых, эканамічных і іншых магчымасцей (с. 96).

Артыкул Рэгіны Піліпавічуйтэ-Гугала (*Regina Pilipavičiūtė-Gugala*), магістра кафедры міжкультурных даследаванняў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы (факультэт прыкладнай лінгвістыкі ў Варшаве), названы з выкарыстаннем быццам «цытатнага» пытання: «“Па-беларуску ў польскім касцёле?” – увядзенне беларускай мовы ў сферу сакральнага на літоўска-беларускім паграніччы». Артыкул цікавы дакументальнымі запісамі меркаванняў простых беларусаў, жыхароў паўночнай Віленшчыны (12 жанчын, 2 мужчыны, у тым ліку ксёндз), на конт мовы ў касцёле. Істотна, што людзі адчуваюць моўную свабоду і не саромеюцца спавядацца «па-простаму» або нешта ў касцёле не разумець, дапамагаючы сабе як могуць – і па-беларуску, і па-руску.

Сіёры Кіёсава, дактарантка ўніверсітэта ў японскім «горадзе навукі» Цукубэ (аналог Сіліконавай даліны), у артыкуле «Прававы статус беларускай мовы як дзяржаўнай у моўным заканадаўстве постсавецкай Беларусі» фармулюе прычыны разыходжання паміж прававым і рэальным статусам беларускай мовы. Папраўкі ў Законе Рэспублікі Беларусь «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь» у 1998 і 2005 гг., на думку аўтара, рабіліся, каб «легалізаваць адсутнасць беларускай мовы ў грамадскім жыцці Беларусі» (с. 128). Варта прыняць пад увагу, што даследаванне С. Кіёсава «Моўная сітуацыя і моўная палітыка ў Рэспубліцы Беларусь» атрымала грант ад Японскага таварыства падтрымкі навукі.

У фанетыка-фаналагічным раздзеле кнігі адразу прыцягвае ўвагу артыкул Ірэны Савіцкай, прафесара Інстытута славістыкі Польскай акадэміі навук і члена Камісіі па фанетыцы і фаналогіі пры Міжнародным камітэце славістаў. Назва артыкула інтрыгуе: «Іншы погляд на фаналагічную сістэму беларускай мовы». Гаворка ідзе пра тое, што з прычыны цяжкасцей пераадолення збегу зычных у канцы слова, плаўны *r* пасля зычных вымаўляецца з галосным перад плаўным: *Пётр* > *Пётэр*. У беларусістыцы такое вымаўленне даўно і добра вядомае, і нават не толькі з санорным (параўн. народнае: *Полацак*), пры гэтым галосны прыгук у канцы слова разглядаецца

побач з аналагічнымі з'явамі ў пачатку слова (*ільба, аржаны*) і трактуецца як праява больш вакалічнага ладу беларускай мовы (у параўнанні з рускай). Магчыма, фанетычны бок патрабуе большай увагі (і таму 16 спектраграм і даныя аб працягласці галоснага прыгук перад санорным маглі спатрэбіцца аўтару), але акустычныя падрабязнасці не адказваюць на пытанне, наколькі такое вымаўленне змяняе фаналагічную сістэму мовы. На мой погляд, фаналогія тут не закранута.

Артыкул «Беларуская фанетыка ў тыпалагічных даследаваннях апошніх гадоў» прафесара Алены Пацехінай, кіраўніцы кафедры славянскага мовазнаўства ў Інстытуце ўсходнеславянскіх моў Вармінска-Мазурскага ўніверсітэта ў Ольштыне і члена Камісіі па фанетыцы і фаналогіі пры Міжнародным камітэце славістаў, адпавядае сваёй назве, пры гэтым спалучэнне «апошнія гады» трактуецца даволі шырока (як 20 гадоў), што надае агляду дадатковую вартасць.

У артыкуле прафесара Кіеўскага ўніверсітэта імя Т. Шаўчэнкі, гісторыка мовы Аксаны Нікі «Моўны узус “Отпису” клірыка Астрожскага» даследуюцца моўныя рысы старадрукаванага палемічнага твора (Астрог, 1598), напісанага на «простай мове» – пісьмовай мове Вялікага Княства Літоўскага, агульнай для жыхароў краіны. У «Отпису» суадносіны паміж уласна ўкраінскімі і ўласна беларускімі рысамі асабліва забытыя, бо помнік створаны на Палессі – у арэале, дзе і цяпер народныя гаворкі кваліфікуюцца як пераходныя беларуска-ўкраінскія. Другі ўкраінскі артыкул – «Фанічны кампанет беларускай парэміялогіі» – напісаны Зінаідай Пахалок, прафесарам з Луцка, і прысвечаны з'явам, якія назіраюцца ў малых фальклорных жанрах усіх славян, – рыфмы, паўторы, паралелізм і да т. п.

Шырокія лінгвагеаграфічныя і лінгвадыяхранічныя праблемы закранаюцца ў раздзеле «Дыялекталогія». Ён уключае наступныя працы: артыкул «Лексічныя паланізмы ў беларускіх гаворках у Літве» доктара Міраслава Янковіяка (*Miroslaw Jankowiak*), ад'юнкта аддзялення беларусістыкі ў Інстытуце славістыкі Польскай акадэміі навук; артыкул «Полацка-мінская група гаворак у сістэме структурна-тэрытарыяльных адзінак беларускай мовы» кандыдата навук Веры Астрэйкі, загадчыка кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі; артыкул «Да пытання аб дыялекталагічнай спадчыне Гродзеншчыны» Кацярыны Канчэўскай, прафесійнай паланісткі, якая пасля заканчэння Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы займаецца арганізацыяй вывучэння польскай мовы на Гродзеншчыне; заглыблены ў гісторыю мовы артыкул Любові Падпорынавай, паланісткі з БДУ,

«Семантыка каранёвай марфемы *koz- у складзе беларускіх дыялектных назваў раслін».

Трывалы інтарэс да моўных карцін свету (агульначалавечых, нацыянальных, дыялектных) па-рознаму адбіўся ў артыкулах зборніка. Доктар Ядвіга Казлоўска-Дода (*Jadwiga Kozłowska-Doda*), ад’юнкт аддзялення беларусістыкі ў Інстытуце славянскай філалогіі Люблінскага ўніверсітэта імя Марыі Кюры-Складоўскай, аўтар манаграфіі «Паняцце ‘дом’ у сучаснай беларускай мове» (2015), актыўна развівае і папулярызуе традыцыйны этналінгвістычнай школы прафесара Ежы Бартмінскага. У зборніку змешчаны яе артыкул «Даследаванні беларускай моўнай карціны свету ў міжславянскім праекце “EUROJOS”» (скарочаная назва праекта; фінальныя літары JOS – *Języko-wy Obraz Świata*). У артыкуле пералічаны тэма канцэпты, якія даследавалі беларускія лінгвісты на беларускім моўным і маўленчым (тэкставым) матэрыяле (*дом, праца, гонар, воля, свабода*), і таму, па аўтарскім меркаванні, гэтыя распрацоўкі рэlevantныя для беларускай ментальнасці.

Пошукі ментальных матываў у анамасіялогіі вынікова адбіліся ў тапанімічным даследаванні Вольгі Трацяк (кафедра беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта) «Семантычная апазіцыя “верхніз” у айконімах польска-беларускага памежжа, матываваных апелятыўнай лексікай». Даследчыца паказала, што пры ўтварэнні айконімаў сема ‘верх, узвышша’ больш прадуктыўная, чым сема ‘ніз’, але радзей за ўсё (у межах дадзенай апазіцыі) айконімы суадносяцца з раўнінным ландшафтам.

Другі анамастычны артыкул варшаўскага зборніка – «Стандартызацыя геаграфічных назваў Беларусі: гісторыя і сучасны стан» – напісаны дацэнтам Алегам Копачам і Кацярынай Кіравай (кафедра камп’ютарнай лінгвістыкі і лінгвадыдактыкі факультэта сацыяльна-культурных камунікацый БДУ). Аўтары прадставілі грунтоўны аналіз праблем унармавання беларускай тапанімікі і яе транслітарацыі.

Лінгвістычны раздзел кнігі завяршае артыкул яе рэдактара Р. Калеты «Аб некаторых тэндэнцыях у функцыянаванні сучаснай беларускай мовы». У артыкуле абмяркоўваюцца перспектывы выкладання беларускай мовы як замежнай. Аўтар знаёмы амаль з усімі беларускімі публікацыямі на тэму «Беларуская мова як замежная», ён дасведчаны ў выніках практычнай дзейнасці ў гэтым накірунку і, абапіраючыся на свой вопыт даследчыка і практыка лінгвадыдактыкі, бачыць перспектывы беларускай мовы як замежнай аптымістычна. Але, на думку доктара Калеты, дзеля поспеху справы «ў краі Купалы і Коласа патрабуецца дэміфалагізацыя, дэстэрэатыпізацыя і дэпалітызацыя беларушчыны» (с. 406). Якія рэальныя працэсы могуць стаяць за гэтымі словамі, кожны мае права разумець па-свойму.

Напрыканцы агляду варшаўскага выдання па беларусістыцы важна падкрэсліць, што ў самім факце публікацыі зборніка беларусазнаўчых даследаванняў няма нічога экзатычнага для польскіх універсітэтаў, польскай славістыкі і, шырэй, для польскай культуры. Пасля ўтварэння Рэспублікі Беларусь у Польшчы было заснавана Польскае беларусістычнае таварыства («Polskie Towarzystwo Białorutenistyczne»). Беларускія выданні рэгулярна выходзяць у Беластоку; у Беластоцкім універсітэце вядзецца падрыхтоўка спецыялістаў па беларускай мове, літаратуры і культуры. Ва ўніверсітэце ў Любліне адкрыты бакалаўрыят па беларускай мове як другой славянскай (у дадатак да першай спецыяльнасці «руская мова»). У выдавецтве Люблінскага ўніверсітэта імя Марыі Кюры-Складоўскай пад рэдакцыяй прафесараў Рышарда Радзика і Міхала Саевіча выходзіць у свет штогоднік «Studia Białorutenistyczne» (т. 1–9, 2007–2015).

Усё пералічанае – гэта, так бы мовіць, польскія будні культурна-гуманітарных кантактаў з суседняй краінай. Але ж якой экзатыкай была б падобная актыўнасць ва ўніверсітэтах іншай суседняй краіны – Расіі. Неверагодна, каб кафедру беларусістыкі адкрылі ў Маскоўскім дзяржаўным універсітэце імя М. В. Ламаносава або ў Санкт-Пецярбургу. Каб адчуць гэту неверагоднасць, варта пагартаць кнігу «Славянское языкознание. XV Международный съезд славистов (Минск, 2013 г.). Доклады российской делегации» (М. : Индрик, 2013). З 48 дакладаў лінгвонім «белорусский» ужываецца ў назве толькі аднаго з іх (Леонид Л. Касаткин. Русское и белорусское аканье: происхождение и история). Тапонім «Полесье» і вытворны лінгвонім «полесские говоры» ёсць у назве двух дакладаў (Анна А. Плотникова. Полесье как архаическая зона Славии: этнолингвистический аспект; Марфа Н. Толстая. Вокализм полесских говоров в праславянской перспективе). І нават Кірыла Тураўскі згадваецца толькі ў сувязі з гісторыяй рускай мовы: Галина С. Баранкова, Ирина И. Макеева. Повествовательные произведения Кирилла Туровского и проблемы русского литературного языка. У другім томе дакладаў расійскіх славістаў у Мінску («Письменность, литература и фольклор») з 30 дакладаў толькі тры маюць у назве беларускія імёны: Скарына, Сімяон Полацкі (але, канечне, як маскоўскі аўтар) і Максім Багдановіч. І гэта аб’якавасць такая звыклая – дасавецкая, савецкая, постсавецкая. Але чым менш увагі ў расійскіх філолагаў да беларускіх пытанняў, тым больш каштоўнай і павучальнай будзе для беларусаў тая ўвага, якую яны бачаць у польскіх выданнях (і на канферэнцыях), у тым ліку ў разгледжанай кнізе Варшаўскага ўніверсітэта.

Н. Б. Мячкоўская,
доктар філалагічных навук, прафесар